

Overweging bij teksten van Simone Weil – in de serie ‘Mystiek vandaag’

Inleiding

‘Aarde is al wat wij zijn, wat wij maken.’ En toch ook: ‘Onbestaanbaar, onontkoombaar ik en Gij’. Dat is in een notedop wat Simone Weil steeds duidelijker gevoeld heeft in haar korte leven van 34 jaar. De teksten die we van haar hebben, verzameld en gebundeld na haar vroegtijdige dood in 1943, getuigen daarvan. Als ze in de Benedictijner abdij van Solemnes zich laat meevoeren in de schoonheid van de gregoriaanse gezangen en zich tegelijk niet kan onttrekken aan de hevige aanvallen van hoofdpijn waar ze haar hele leven last van heeft gehad, dan schrijft ze: ‘Alleen door het lijden heen heb ik de aanwezigheid van een liefde ervaren die men ook leest in de glimlach van een geliefd gelaat.’ Simone Weil is steeds op zoek geweest naar het verband tussen die twee onontkoombare ervaringen: die van een vermoeid en gepijnigd lichaam en die van ten diepste bemind te zijn. Die eerste ervaring zoekt ze bewust op, om de tweede des te indringender mee te maken. Hoe kunnen die twee tegelijk waar zijn? Wat is voor haar die ‘liefde, ternauwernood te harden, ik en Gij’?

‘Zwaartekracht en genade’ – dat is de veelzeggende titel van een bundeling, achteraf, van de filosofische gedachten die Simone Weil opschreef aan het eind van haar leven, in de oorlog. ‘Twee krachten beheersen het universum: licht en zwaartekracht.’ Zo begint het boek. Zwaartekracht is voor haar niet alleen fysiek, het is alles dat wetmatig is in het leven, ook in het leven van de ziel, ook in de sociale verbanden die mensen met elkaar vormen. Als we het naar nu zouden vertalen: de aardbeving in Nepal, het onmetelijke leed dat daarmee wordt aangericht, het is ‘zwaartekracht’. Maar ook de gewetenloze krachten achter mensenhandel, de verzwelgende macht van de zee, het politieke geharrewar in Europa dat erop volgt, het is allemaal ‘zwaartekracht’. Het is ook ‘zwaartekracht’ dat mensen ergens geworteld willen zijn, zich ergens willen thuis voelen en dus ook de neiging hebben de vreemdeling buiten de deur te houden. Het is ook ‘zwaartekracht’ dat de energie van de sterke die van de zwakke overheerst en dat we leven om te werken en werken om te leven. Met en in die zwaartekracht leven heeft iets onvermijdelijks en onbevattelijks. Alleen de genade, de liefde die komt van God en waar wij af en toe iets werkelijk van kunnen meemaken, alleen die genade is een uitzondering op de zwaartekracht. Simone Weil noemt dat ook het licht, dat maakt dat wij ons tot die zwaartekracht menswaardig kunnen verhouden en er niet volledig aan ten onder gaan. Maar die genade doet zich pas voor, gebeurt ons in het leven, als we voor de zwaartekracht niet vluchten, maar ons eraan blootstellen. Er zijn voor haar twee houdingen mogelijk: vluchten voor de pijn of proberen er op een of andere manier een intelligente verhouding mee aan te gaan, door iets te gaan doen, door te handelen, te werken, te strijden. In 1935 deinst ze er niet voor terug een prominente rol te spelen in een mijnwerkersstaking, ook al is ze daar fysiek nauwelijks toe in staat. Als ze in de oorlog met haar familie vlucht naar New York, voelt ze zich daar doodongelukkig. Ze wil terug naar de ellende in haar vaderland, ze wil de zwaartekracht weer voelen en ondergaan, om zich ertoe te kunnen verhouden, om te kunnen blijven beseffen wie zij zelf, in dat onbevattelijke geheel, ten diepste is.

Centraal staat daarin voor haar het woord ‘aandacht’. In aandacht kunnen wij uitstijgen boven de machten die ons dwingen. Echte aandacht kan werken als een hefboom waarmee we de zwaartekracht leefbaar, draagbaar, hanteerbaar houden. In aandacht komen liefde en genade tevoorschijn en worden wij ontvankelijk voor het mysterie dat in ons leeft en ons omhult. En het is ook pas door aandacht dat wij voor iemand anders een naaste kunnen zijn, dat we barmhartigheid en dankbaarheid kunnen ervaren, kant en overkant. Dat is wat we ook kunnen horen in haar boek ‘Wachten op God’ – in het Frans *Attente de Dieu* – waarin het woord aandacht, *attention*, al meeklinkt.

Teksten van Simone Weil uit ‘Wachten op God’

Hoewel men dat tegenwoordig volledig uit het oog verloren schijnt te hebben, is het werkelijke en bijna enige doel van onderwijs het vormen van het vermogen ergens aandacht voor te hebben. De meeste dingen die op school geleerd worden, hebben ook een waarde op zich, maar dat is van secundair belang. Alle oefeningen die echt een beroep doen op het vermogen ergens je aandacht bij te bepalen, zijn goed, welke oefening van aandacht het ook is.

Als je een uur lang met je volle aandacht naar de oplossing van een wiskundesom aan het zoeken bent, en je bent nog niets verder dan toen je eraan begon, dan heb je toch minuut na minuut vorderingen gemaakt op een heel ander vlak,

namelijk in de dimensie van het mysterie. Zonder je ervan bewust te zijn en zonder er iets van te voelen, heeft die schijnbaar vruchteloze poging meer licht in je ziel gebracht.

Aandacht bestaat uit het opschorten van je gedachten, het open, leeg en beschikbaar zijn voor het onderwerp waar je je op richt. (...) Het denken moet zich ten aanzien van alle specifieke gedachten en alle al eerder gevormde gedachten gedragen als iemand die bovenop een berg staat en die, terwijl hij voor zich uitkijkt, toch ondertussen al die bossen en open vlakten onder hem ziet, zonder ernaar te kijken. En het belangrijkste is dat het denken leeg moet zijn, afwachtend, maar zonder ergens naar op zoek te zijn, en ondertussen open te staan om datgene wat binnen zal dringen in zijn naakte waarheid te ontvangen.

Er is een Eskimo-verhaal dat het ontstaan van het licht als volgt verklaart: 'Er was eens een raaf. En omdat het eeuwig en altijd nacht was, kon hij nergens eten vinden. Hij wilde dat er licht kwam, en de aarde werd verlicht'. Als er een heel diep verlangen is, en het verlangen is werkelijk naar licht, dan maakt het verlangen dat het er komt. En een verlangen is echt als je er met je volle aandacht bij bent.

Niet alleen de liefde tot God heeft als kern aandacht. De naastenliefde, waarvan we weten dat ze één is met de liefde tot God, heeft dezelfde dragende grond. De ongelukkigen op aarde hebben niets anders nodig dan mensen die het vermogen hebben aandacht aan hen schenken. Dat komt maar heel zelden voor. Het is vreselijk moeilijk. Het is bijna een wonder als het gebeurt. Het is een wonder.

De volheid van de liefde voor de ander is in staat te zijn aan die ander eenvoudig te vragen: 'Waar lijdt je aan?' Het is weten dat die ongelukkige bestaat, niet als een ongelukkige in een verzameling, niet als een geval dat behoort tot de sociale categorie van de 'ongelukkigen', maar als iemand die precies zo is als jijzelf, iemand die op een unieke, niet na te bootsen manier door het ongeluk getroffen en getekend is. Het is voldoende, maar noodzakelijk, dat je die ander kunt aanzien met een blik die in de eerste plaats aandachtig is, dat wil zeggen dat de geest leeg is, dat je eigen gedachten plaats hebben gemaakt ten einde degene naar wie je kijkt in zijn hele totale waarheid in je op te kunnen nemen. De enigen die daartoe in staat zijn, zijn de mensen die tot aandacht in staat zijn.

Jezus heeft ons duidelijk gemaakt dat de liefde voor de naaste de uitwisseling is van barmhartigheid en dankbaarheid, die zich als een bliksemschicht voltrekt tussen twee mensen. Een van de twee is niet meer dan een stuk weerloos vlees, zonder naam, en waar niemand iets van weet. Degenen die er langs lopen, merken hem nauwelijks op, en een paar minuten later weten ze niet eens meer dat ze hem gezien hebben. Eén iemand slechts staat stil en geeft hem aandacht. Wat hij daarna doet is zuiver het gevolg van dat ene moment van aandacht.

Aandacht is scheppend. Maar op het moment dat die aandacht er is, is zij de verloochening van het ik. Tenminste als het pure aandacht is. De mens aanvaardt dan dat hij een vermindering ondergaat door zijn energieverbruik zo te richten dat hij zijn macht niet vergroot, maar het voor de ander mogelijk maakt onafhankelijk van hem te bestaan. En meer nog: het bestaan van de ander werkelijk willen, betekent zich in hem verplaatsen, werkelijk met hem mee voelen en delen in de toestand van trage materie waarin die ander zich bevindt. Door dat te doen, krijgt men, na en naast God, het vermogen een ander op een scheppende wijze te beamen.

Overweging

Misschien leest u ook wel eens de ontroerende columns in *Trouw* van Gerwin van der Werf, muziekleraar op een middelbare school. Laatst begon hij zo: 'Ik sjouw rond middernacht met een gitaarversterker van veertig kilo door de school en terwijl ik dat doe denk ik bij mijzelf: jongen, je hebt toch maar een mooi vak!' In wat volgt beschrijft hij het moment na het slotconcert van zijn examenleerlingen. Dat is voor leraar en leerlingen veel belangrijker is dan het examen dat ze nog moeten doen. 'Het was mooi, schrijft hij, maar nu is het voorbij en ben ik weer alleen, en dat is nog mooier. Gedachten over mijn mooie werk heb ik nooit in alle drukte, in de hectiek van zo'n concert of in de euforie na afloop. Hemel nee, dat lukt pas als iedereen weg is, als ik geen complimenten meer hoeft uit te delen of in ontvangst te nemen.' Nog in het licht van de hete lampen, heeft hij een afscheidscadeau van zijn leerlingen gekregen. Een zwartgeverfde oude viool, met vierentwintig kaalgeschuurde plekken, op iedere plek staat een naam. Alleen, terug in zijn muzieklokaal, zet hij die zware last van veertig kilo neer en pakt hij de viool nog eens vast die hij op het podium kreeg. Hij voelt de leegte. 'Na die versterker is die viool gewichtloos, hij lijkt te zweven boven mijn handen. Kijk dan, hij vliegt gewoon weg, de school uit, de nacht in. Ik geloof dat ik wel erg moe ben. Maar mooi werk, dat is het!'

In een kort ogenblik van aandacht wordt even heel helder waar het in dit beroep, in deze arbeid om begonnen is. Het is een voorbeeld uit duizenden. Wat Simone Weil bedoelt is herkenbaar: de uitputting, de leegte in jezelf die je pas voelt als je thuiskomt of als er even niemand anders is, de barmhartigheid en de dankbaarheid, de ontvankelijkheid voor het besef dat het mooi werk is dat je doet. Wie goed kijkt, ziet in onze maatschappij, naast voortwoekerende hebzucht en eigenbelang, gelukkig ook heel veel belangeloze inzet, overgave en aandacht, ook al doet die zich voor in een wereld vol hectiek waarin je wordt opgejaagd om allerlei doelen en resultaten te behalen.

Het is fascinerend om te lezen en te horen hoe Simone Weil hier woorden aan geeft. 'Schepping' – voor God zelf en voor de mens, zegt zij, is dat niet een maken uit niets, maar een plaatsmaken ten gunste van iets of iemand die tot bestaan komt. Schepping is niet een uitbreiding, een expansie. Eerder een inkrimping, een zelfbeperking. Liefde is allereerst zelf terugtrekken, plaatsmaken. Hier kunnen wij misschien nog wat van leren. Aandacht – niet als de focus van een willend ego, gericht op resultaat, maar een intens en belangeloos verlangen om de realiteit, ook de realiteit van de ander, werkelijk te laten gebeuren en te ondergaan. Aandacht is geconcentreerde gerichtheid en wachten tegelijk, een soort actieve passiviteit, een ontspannen inspanning. Het is jezelf vergeten en er toch helemaal bij zijn, zoals het kind op school dat geconcentreerd bezig is een wiskunde-probleem op te lossen. Die aandacht brengt ons het dichtst op de huid van de werkelijkheid, maar met schroom, met een soort huiver om die werkelijkheid met ons eigen willen en kunnen in te vullen.

Zo werkt het ook, zegt Simone Weil, in onze aandacht voor iemand anders, vooral als die iemand eigenlijk niemand is, een hoopje ellende langs de weg. We zijn misschien te snel geneigd om het weldoen van de Samaritaan op te vatten als een beweging vanuit zichzelf, als een emotie van medelijden naar de ander toe, als een gevoel van warmte waarmee ik de ander warmen kan. Simone Weil maakt ons erop attent dat de Samaritaan vooral iets niet doet: hij heeft weet van de zwaartekracht, hij weet dat hij hier de sterkere is, maar hij houdt zich in, laat de energie niet van zichzelf uitgaan, hij oefent geen macht uit en zo breekt hij in in de wet van de zwaartekracht, door eerst af te zien van wie hij zelf is. Pas in de open ruimte die dan ontstaat krijgt de liefde kans. De wederkerigheid begint bij het jij en verandert het ik. Zo werkt de hefboom van de scheppende aandacht, aandacht waarin de ander tot bestaan komt. En zo opent zich ook pas de verhouding van 'ik en jij' naar de lichtende ruimte van 'ik en Gij'.

Hoe is dat voor ons? Voelen wij die zwaarte nog wel, laat staan dat licht? En zijn we nog in staat om, zoals Simone Weil dat bedoelt, ons in te houden en plaats te maken? Weten we nog wat scheppende aandacht is? Er zijn mensen die hier met reden somber over zijn, die zeggen: 'Ga maar na: wij ontvluchten de zwaarte, wij leven licht, zonder vaste relaties, tradities en gemeenschappen; we leven en werken in een virtuele werkelijkheid waarin geen echte, lijfelijke weerstanden meer zijn om te overwinnen; we jagen resultaten na die leeg zijn van inhoud; zodra we vakantie hebben van de hectiek, vluchten we overal en nergens heen; we verliezen de aandacht, nog even en we kunnen niet meer rustig lezen en schrijven; we raken verloren in een ondraaglijke lichtheid van het bestaan.'

Of het zo erg is weet ik niet, maar ik ben blij, ook al is de aandacht in onze wereld nog zo schaars, dat er in elk geval ook veel mensen zijn, aardse, kwetsbare en vooral ook jonge mensen, die zich met hart en ziel inzetten en daarbij ook zichzelf op het spel zetten. Juist die mensen kunnen realistisch en spiritueel tegelijk zijn. Als wij al zelf een beetje mysticus kunnen worden, dan is het omdat we de zwaartekracht, zoals die zich nu aan ons voordoet, niet ontwijken, maar er doorheen durven gaan, er iets mee doen, ertegen vechten als het moet, om waarachtig te kunnen leven. Doodmoe word je daarvan. Maar ik denk dat het waar is en de moeite waard is: dat je zo ontvankelijk kunt worden voor de liefde die alles omhult, voor de scheppende aandacht van God, in wiens licht wij het licht kunnen zien (psalm 36). Als het verlangen werkelijk is naar licht, hoorden we zojuist, dan maakt dat verlangen dat het licht er komt, ook nu al. Een eenvoudig symbool kan al genoeg zijn. Een oude, versleten viool is zomaar vederlicht geworden, hij vliegt de nacht in. Het leven is niet alleen maar zwaar, het is tegelijk ook mooi – wonderlijk mooi. Zo moge het zijn.

Germain Creighton

Gelezen: Lc. 10, 30-35 'De barmhartige Samaritaan' en fragmenten uit *Wachten op God*